

Mellem fund og kilder

– om undersøgelserne i forbindelse med Slaget ved Nyborg 1659

Af Jesper Olsen

Den 14. november 1659 stod et mægtigt slag på markerne foran Nyborg. Slaget var den afgørende faktor for den svenske konge, Carl 10. Gustavs (1656-1660) nederlag og kapitulation i 1660 og markerer derfor slutningen på den anden såkaldte Carl Gustav krig. Slaget stod mellem den besættende stormagt Sverige og en alliance mellem Holland og Danmark, hvor Holland primært stillede sin flåde til dansk disposition. Hollands interesse var adgangen til ressourcerne i Østersøen og derfor at opnå den deling mellem parterne, som Roskildefreden, der afsluttede første Carl Gustav krig i 1658, afstak: En national grænse gennem Øresund mellem Danmark og Sverige og derved Danmarks smertelige tab af de skånske provinser til Sverige.

Allerede i 2008 kom den første artikel om arkæologiske undersøgelser af slagmarken ved Juelsberg til offentligheden i nærværende skrift. Den var resultatet af de indledende undersøgelser og præsenterede derfor den første reelle dokumentation for dele af begivenhederne derude på de vindblæste marker. I dag, små fem år

senere, er vi parate til at præsentere endnu en hjørnesteen i undersøgelserne, nemlig fundet af den dansk-allierede venstrefløj. Det har været et fantastisk efterår, hvor rigtig mange brikker blev lagt på deres rette plads. Og netop i det område har vi de fleste – og også de mest episke – kilder fra. Det er her, de mest dramatiske fortællinger om tab, heltedøm og dumdristighed finder sted – men også her en af de mest ejendommelige beretninger udspiller sig.

I løbet af processen er det blevet til et opgør med flere af de ellers mest brugte kortkilder. Arbejdet med kort kombineret med rekognosceringer har medført en markant forøgelse af kendskabet til fortidsminderne i området. Her er fundet af den Bavnegård, der optræder på kortene, og lokalisering af den grav, hærene kæmper over, de vigtigste. Som et biprodukt har vi forøget antallet af fortidsminder i form af overpløjede gravhøje fra oldtiden med næsten 30 %.

Netop den tætte sammenkobling mellem fund og kilder har afsløret ny viden. Dels om kildernes udsagn –

dels om de arkæologiske spor i terrænet. Den nye viden affærdiger tidligere udsagn om kampopstillingernes geografiske placering og omfang og forsyner os samtidig med et unikt indblik i den svenske strategi, der gør at de svenske tropper kan holde stand og næsten vende kamplykken. Man fornemmer optakten til enevælden udspille sig mellem linjerne og i hærførernes gøren og laden under slaget.

Denne artikel vil mere belyse processen og metoden end blot gengive et resultat af undersøgelserne. Der vil derfor være præsenterende afsnit om delelementer og delanalyser, der sidst forsøges samlet i en sammenfattende afrunding.

Optakten til slaget

Indledningsvis skal situationen blot ridses op. Den 14. november om morgenen står den svenske hær i fuld slagorden foran Nyborg i erkendelse af, at fæstningen af flere grunde er uegnet at forlade sig på. Dels var værkerne ikke moderne eller i god stand, dels forventede man den hollandske flådes bombardement fra fjorden – alt i alt en uholdbar situation, som de lokale svenske feltherrer forsøgte at slippe ud af ved at anmode Carl Gustav om lov til at trække sig helt fra Nyborg og Fyn.¹ Det nægtede han dem og sendte i stedet feltmarskal Gustav Otto Stenbock til Nyborg med den besked, at man skulle blive og kæmpe til sidste

mand. Med Stenbock ankom artilleriet og ca. 1.100 mand til forstærkning.

Foran den svenske hær stod den dansk-allierede hær under ledelse af – tja – af hvem? Det var lidt uklart. Frederik 3. (1648-1670) havde udnævnt Hans Schack til feltmarskal og leder af den samlede danske hær. Schack og Frederik var nære allierede og havde udviklet et personligt forhold til hinanden under Københavns belejring, hvor Schack forestod ledelsen af forsvaret. Schack stod nu på landgangsbroen i Kiel og så til, at indskibningen af hans hær gik ordentligt for sig. Hans primære opgave bestod i at føre sin del af hæren fra Kiel til Nyborg og forsøge en landgang dér.

Men nærmest under Jyllands rod stod endnu en feltmarskal, nemlig Ernst von Eberstein, der havde gjort hele 30 Års Krigen med under forskellige arbejdsgivere. Nu var han i Frederiks sold og var blevet sat til at samle en hær, der skulle afgå til Fyn. Hans indsats blev besværliggjort af Lillebælt. Derfor blev der samlet joller, så hans styrke på 6.500 mand kunne ro tørskoet over, mens hestene svømmede for egen kraft.

Efter mange genvordigheder og en fejlslagen landgang ved Nyborg mødes de to hære endelig i Odense til alle tiders største mundhuggeri, da netop spørgsmålet om den samlede hær

ledelse forekom noget uklart. De to feltmarskaler blev enige om at skiftes til at have ret. Det var det længste, man kunne komme. Schack ville belejre og afvente overgivelse i Nyborg, mens Eberstein ville tage slaget, hvis lejligheden viste sig. Den, der stod forrest, når svenskerne var inden for rækkevidde, var den, der bestemte. De aftalte også, at de skulle skiftes til at gå forrest én dag ad gangen². Og så gik de...

Den samlede dansk-allierede hær talte ca. 12.500³ mand, mens den svenske hær talte omkring 5.500.⁴ Skævheden var til at få øje på allerede ved opmarchen. Men det, der efterfølgende skete, har sat grå hår i hovedet på mange historikere. Den dansk-allierede hær er lige ved at tabe slaget. Hvordan kunne det gå så galt?

Der er i tidens løb fremført mange overvejelser, f.eks. at det var utrænede, danske soldater, der stod over for svenske elitetropper eller at den dansk-allierede hær var trætte efter den lange march.⁵ Begge disse forklaringer afslører et manglende kendskab til 1600-tallets krigsførelse. Og de kan næppe siges at være dækkende for det, der i virkeligheden skete den tunge og regnfulde efterårsdag på de sjappede marker foran Nyborg.

Allerede i 2008 begyndte vi undersøgelserne på slagmarken. De var primært foranlediget af jubilæumsåret for sla-

get 2009, og de indledende manøvrer handlede mest af alt om at tilvejebringe nogle enkelte data omkring, hvor slaget havde stået, og nogle enkelte genstande til en eventuel udstilling på Nyborg Slot i samme anledning. Vi brugte mange store ord og fik på den måde en del mediebevågenhed, og den øgede fokus satte gang i idéerne og undersøgelserne, ligesom de mange spørgsmål krævede flere og mere avancerede svar. Dermed var projektet sat i gang – måske ikke helt så planlagt, som det virkede!

De indledende øvelser gik ud på at lokalisere slagmarken. Med Carl Heinrich von der Ostens⁶ kort i kopi travede vi markerne tynde med detektor. Fantasien blev næret af de højdramatiske illustrationer, hvor tusindvis af soldater ufortrødent skød løs på hinanden i en lige linje fra Skaboeshuse og helt frem til Hjulby Sø.⁷ Reminiscenserne fra en så voldsom begivenhed måtte være tusindtallige. Men de topografiske detaljer var svære at få styr på, så undersøgelserne tog deres udgangspunkt i landsbynavnene på kortet. Herefter fulgte den naturlov, der altid træder i kraft, når man leder efter sine nøgler i lommerne på tasken eller frakken. Man vælger uden de store overvejelser at stikke hånden i den lomme, der naturligvis ikke rummer det, man leder efter. Derefter prøver man næsten alle andre muligheder – for til sidst at ramme den lomme, der rummer den savnede genstand.

Vi kunne have begyndt vores undersøgelser ved Hjulby Sø – men nej, vi startede næsten ude ved Storebælt i egnen omkring Skaboeshuse og Regstrup, von der Ostens kort viste. Og her var lommen altså tom i næsten tre måneder, uanset hvor vi søgte. Det gav selvfølgelig en del hovedbrud. Kunne vi overhovedet finde det, vi ledte efter? Var blyet gået i opløsning eller samlet op? Vi fandt en del effekter, men intet vi kunne henføre til slaget med sikkerhed. Vel over Bavneshøj og Juelsberg var der stadig ikke bid.

Men så – en kold og regnfuld decemberaften gav detektoren endelig det ønskede udslag, og en lille rund blykugle dukkede op. Herefter flere. Men slet ikke noget, vi kunne få til at passe med det flotte kort og prospekt fra Pufendorfs atlas,⁸ von der Osten var manden bag. Allerede her burde vi have stoppet og begyndt i den anden ende af sådan en proces. Nemlig med at analysere det tilgængelige kildemateriale. Men vi faldt i. Von der Ostens teknisk flotte og overbevisende kort måtte i kraft af deres omhyggelighed bære sandheden i sig selv, mens andre velmenende, men ubehjælpelige kort ikke blev tillagt nogen anden betydning end netop det at være velmenende. Von der Osten var trods alt også i Nyborg under slaget, om end på svensk side. Han rangerede i vores øjne – ligesom i alle andres – som en hovedkilde til slaget.

Om at arbejde med kort

Dette afsnit tager kortanalyser op. De har været relevante for alle de kortanalyser, der ligger til grund for de nye tolkninger og udredningen af deres egnethed som kilder, jeg har foretaget i efteråret 2013. Analysernes konklusioner omdefinerer blandt andet von der Ostens kort fra at være en vigtig – og indtil nu næsten enerådende – kortkilde til slaget til at være et stort set indholdsløst stykke prima propaganda. Men det er først nu, med den nye viden arkæologien har givet os, at vi er i stand til at forholde os kritisk til udsagnene, kortene bringer. Bjørn Westerbeeck Dahl har i diverse artikler sat fokus på netop disse kort og deres historie,⁹ men her stiller jeg spørgsmål ved deres egnethed som kilde til at blive klogere på det, de handler om. Nemlig hvad der faktisk skete under slaget – og hvor.

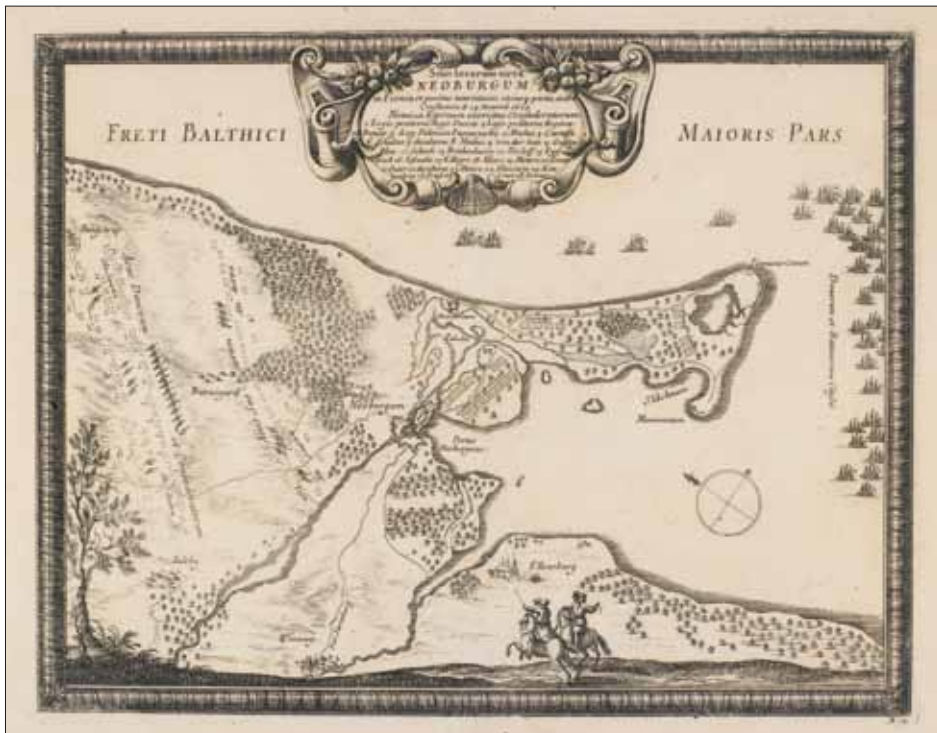
Når man arbejder med kort som kilde, skal man lægge en vurdering ind i analysen af de data, kartografen har benyttet sig af under sit arbejde. Kartografen bevæger sig i et givet område og tolker det, han ser og oplever, og opfinder tegn, der skal gengive det oplevede. De tegn samler han på et stykke papir, der således bliver en repræsentation af kartografens virkelighed. Kartografer på denne tid brugte opmålinger i terrænet og verdenshjørnerne til at orientere sig efter. Ved at måle indbyrdes placeringer kunne de få et billede af, hvordan emnerne orienterede

sig i forhold til hinanden. Mængden af data afhænger af den tid, der er stillet til rådighed. Desuden spiller kvaliteten af de anvendte data og kartografens skønsmæssige vurderinger i felten en betydelig rolle.

Opgaven at indsamle alle data i et geografisk stort område er nærmest umulig, hvorfor der ofte forekommer kartografiske friheder i områder, hvor kartografen ikke har det fulde overblik. En sti eller å fortaber sig i en skov, da kartografen ikke har fulgt hele stien eller åen. En skov trækkes ud, da skovgrænsen er ukendt osv., osv. Desuden kan kartografen have

mere end en kilde til dele af et kort. Det kan være efterretninger eller andre kort, der er blevet tolket. Da hovedmotivet på et kort altid er centralt, vil data ofte være bedst i de centrale dele af kortet, mens de førømtalte unøjagtigheder ofte skjuler sig i yderområderne af kortet.¹⁰

Når kartografen har samlet sine data på et kort, og vi får det i hænderne, skal alle kartografens data tolkes af os og omsættes til en ny virkelighed, nemlig vores. Vi skal gætte, hvad det er, han vil vise os, og forstå, at der er flere lag af data, der vanskeligt kan udskilles fra hverandre.

Opstillingen af hærene før slaget ved Nyborg i kobberstik fra Pufendorfs Atlas baseret på Carl Heinrich von der Ostens kort. Østfyns Museer.

Von der Osten tegner Østfyn ad flere omgange. Kortet fra hans hånd, der ligger til grund for kortet i Pufendorf, er tegnet omkring 1662.¹¹ Von der Ostens data er stærkest og faktisk ualmindeligt nøjagtige for så vidt hele kyststrækningen angår. Hovedmotivet er Nyborg by med fæstning, Nyborg Fjord med Knudshovedhalvøen og kystlinjen langs Storebælt. At von der Osten har beskæftiget sig med opmålingerne i disse områder, sikkert grundet de svenske planer for fæstningen, fornægter sig ikke. Von der Ostens data her er så nøjagtige, at de ikke afviger fra et moderne kort med undtagelse af brobyggeriet ved Knudshoved og anlægshavnen Lindholm samt DSB-arealerne i bunden af fjorden. Hans evner som landmåler er enestående. Længere inde i landet kniber det mere. Arealerne syd for byen er ikke nøjagtigt målt ind, ligesom placeringen af Vindinge Å, Vindinge, Hjulby Sø, Ladegårdsåen og Regstrup er skønsmæssigt tegnet ind uden hensyn til indbyrdes placeringer eller placering i forhold til de kendte kystlinjer. Von der Ostens første kort er altså et ret hurtigt tegnet kort, hvor de tilgængelige data har begrænset sig til arealerne langs kysten og Nyborg.

Men allerede i 1663 tegner og måler han på ny. Det nye kort, der desværre blev arkiveret forkert og derfor ikke har været kendt så længe som de øvrige kort,¹² har bibeholdt kystlinjen fra de gamle forlæg, mens hele indlandet er blevet målt op i indbyrdes relation.

Von der Ostens kort fra 1663 rummer altså en mængde data, der ikke har været tilgængelige tidligere. Også her benytter von der Osten sig af indsamlede data, idet han udbeder sig om informationer vedr. den dansk-allierede troppeopstilling hos Schack,¹³ der nu er udnævnt til præsident for Krigskollegiet. Da han modtager denne optegnelse, placerer han den på sit næsten færdig tegnede kort ud fra sine bedste skøn og vurderinger. Denne handling anes i kortet, da han optegner dele af den svenske placering som en passiv placering i en skovlysning og desuden undlader at tegne den grav, der kæmpes omkring i de skriftlige beretninger. Vi kan desuden ikke bekræfte hans kort fra 1663 med arkæologien for så vidt angår udstrækningen og placeringen af den dansk-allierede venstrefløj. Disse faktorer – samt det faktum at han ikke kender slagopstillingen, afslører von der Ostens manglende tilstedeværelse eller mangelfulde data om slaget.

Hovedproblematikken ved disse kort er, at hovedmotivet, nemlig opstillingen af styrkerne og selve slagets faser, tydeligvis er det, von der Osten har de ringeste data omkring, mens det sekundære for fortællingen, nemlig kystlinjen, er det eneste gennemarbejdede element. Altså en slags »omvendt« kort, hvor hovedmotivet tillægges mindst kartografisk opmærksomhed. Som en primær kilde til begivenhederne kan vi altså ikke bruge de meget flotte og teknisk gode

kort fra von der Ostens hånd. Men vi kan da fastslå, at deres anvendelse som propagandistisk materiale må siges at være lykkedes til fulde, da de for mange er blevet beretningen om begivenhederne i sig selv, og for nogle stadig er det!

Af de rigtigt mange fine kort, som især John Maalø Larsen har gennemgået – og for et af kortenes vedkommende endda har »fundet« på kartografisk samling på Det kongelige Bibliotek i København – er feltet af kort som pri-

mære kilder reduceret til blot et! Kortet har før været behandlet her i skriftet af John Maalø Larsen for så vidt angår den mulige proveniens samt en omhyggelig oversættelse af den omfattende tilhørende tekst.¹⁴ Her skal kortet kigges efter igen, men denne gang i sin sammenhæng med slaget og som en af de vigtigste primære kilder.

Kortet er ubehjælpeligt tegnet og signeret af WB, som John Maalø Larsen har identificeret som Schacks private sekretær, Wilhelm Brochman.

Brochmans kort over slagopstillingen for Slaget ved Nyborg. Her er den tilhørende tekst udeladt. Foto: Det kongelige Bibliotek, København.

Det er dateret 7. maj 1662. Det er et forsøg på at ramme kartografernes virkemidler med en blanding af rent kort iblandet genkendelige landskabselementer og bygninger i perspektivtegning. Mængden af data på kortet er overvældende. Der er nøje opregnet alle hærenheder og deres placering. Topografiske elementer som vandhuller, sump, åer, grøfter, søer, gravhøje, skove osv. er gengivet på deres omtrentlige placeringer.

Det er værd at bemærke, at detaljerigdommen er størst længst fremme på kortet, der er vendt således, at slagmarken opleves fra Odenselandevejen ved Hjulby og ses ind mod Nyborg. Jo længere bort fra denne placering begivenhederne udspiller sig, jo færre detaljer er gengivet. Kartografens fantasi omkring data bag Juelsbergskoven eller dennes udstrækning kommer til udtryk ved lidt tilfældig skovsignatur og nogle stier, der slynger sig omkring og gennem skoven, inden de samler sig i en egentlig vej til byen. Knudshovedhalvøen er reduceret til nogle få streger og byen til en signatur. Herved forstærkes oplevelsen af kortet som en førstehåndsberetning set fra Brochmans placering og frem mod byen. Han har kun tegnet opstillingen inden slaget. Brochmans kort er en »sørgelig« reduktion af von der Ostens vidtstrakte slagopstilling. Hvor von der Ostens opstilling rækker fra Storebælt og frem til Hjulby Sø, nøjes Brochman med strækket fra Bavnegård og frem

til Hjulby Sø. Han tegner også graven eller grøften, der deler de opstillede parter. Her forholder alle enhederne sig netop til denne grøft, og ikke som ved von der Osten, hvor dele af den svenske hær nærmest står oven i grøften, og grøften endda forsvinder bag fronten og fortaber sig i skoven. Von der Osten er ikke som Brochman opmærksom på grøftens afgørende betydning for netop opstillingen af enhederne! Ellers rummer Brockmans kort de samme detaljer som von der Ostens¹⁵ – bortset fra at de er løst strøet ud over kortet efter hukommelsen og ikke placeret ind efter et målesystem, som han ellers lidt optimistisk angiver i forgrunden for at give et stænk af troværdighed. Arbejdet med dette kort i relation til von der Ostens kort og kildeanalysen af beretninger, breve m.v. er alt for omfattende at gengive her, men kortets udsagn er i detaljer samstemmende med de komparative analyser, der er foretaget af de skrevne kilder, hvorfor kortet kan tillægges stor værdi i sine udsagn. Vi skal dog nøjes med at se på det lille udsnit af kortet, kilderne og arkæologien, der relaterer sig til vores undersøgelser i efteråret 2013.

Den manglende svenske højrefløj alias den manglende dansk-allierede venstrefløj

Først i efteråret 2013 stod det klart, at det, vi tidligere havde haft fat i under afsøgningerne de foregående år, måtte udgøre den dansk-allierede venstre-

fløj. En af de afgørende faktorer var netop Brochmans kort samt en kort-analyse og studier af O1-kort fra udmatrikuleringen tegnet i 1810, sognekort samt luftfotos og digitalt bearbejdede reliefkort.¹⁶ Analysen havde i denne omgang til formål at afdække »fossaen«, latinsk for den grøft eller grav, der omtales i kildematerialet.

Udstrækningen og den fysiske placering var usikker fra Odenselandevejen og frem mod Juelsbergskoven, hvor den fortaber sig omkring jernbanen. Von der Osten tegner på sit kort fra opmålingerne i 1663 en vældig sø i området, og der er ingen grund til at tro, at von der Osten ikke er ret nøjagtig i denne detalje. Søen, der i dag er synlig som et drænet mørkt parti i agerjorden, og hvis omfang er svær at afgøre grundet det omfattende anlægsarbejde ved jernbanen og motorvejen, der krydser i søens yderområder, lader sig finde – endda med navn – på O1-kortene. Tuemaen kaldes den. Altså en højmose, der er den *dam* eller det *morads*, flere af kilderne nævner. På Brochmans kort forbinder en grøft Tuemaen med flere mindre vandhuller, som vi kender eksistensen af, inden den munder ud i Hjulby Sø. Her forgrener grøften sig ud i en gaffel, der i dag stadig er synlig, og også den detalje ses på Brochmans kort og reliefkortene. Bavnegård udgør det yderste punkt på den dansk-allierede venstrefløj på Brochmans kort. Gården er sikkert tegnet som en signatur og er placeret

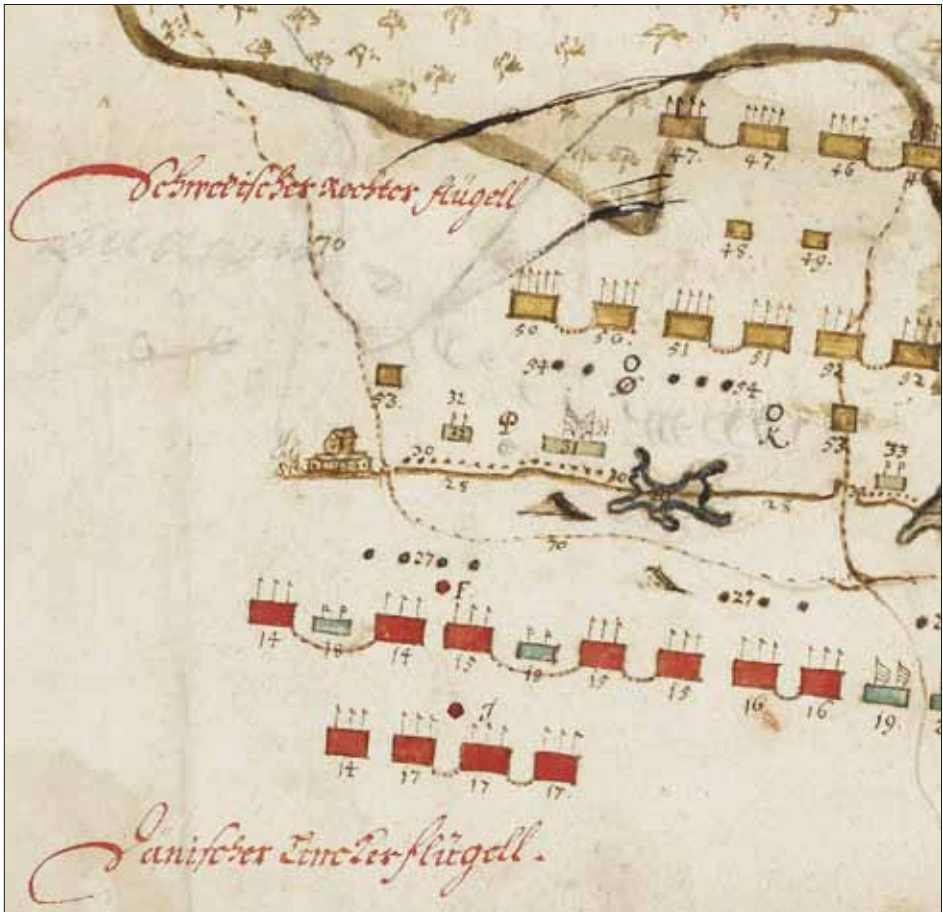
sådan, at den fra Brochmans synsvinkel ligger placeret foran skoven.

Ved grøften på kortet er tegnet to gravhøje og et stisystem. I dag ligger den nuværende hovedgård Juelsberg ret langt fra denne placering, men dels skal man huske på, at den nuværende hovedbygning er yngre end kortet og dels, at Brochman ikke målte sine iagttagelser ind, men placerede dem efter hukommelsen. Det betyder en generel fejlmargen, der er vanskelig at arbejde med, idet der bliver mange skønsmæssige antagelser. Det lykkedes på flere gamle luftfotos og O1-kortet at identificere vej- eller stisystemet, der løber foran grøften, samt de to nedlagte gravhøje fra Brochmans kort således, at de indbyrdes omtrentligt ligger som tegnet, og altså inden for den tolerance kortarbejdet med dette kort byder på.

Placeringen af Bavnegård var dog stadig helt ved siden af, og ud fra kortets øvrige plots kunne en så åbenlys fejlplacering af et så markant topografisk punkt ikke rigtig accepteres som netop bare en fejlplacering. En høj i terrænet omtrent hvor Brochman placerer Bavnegård, rummer en del tegl. Traditionen forklarer teglforekomsten både som en rest af en teglbrændingsovn, der har leveret sten til Nyborg Slot¹⁷ og som brækker, der er kørt væk fra den gamle hovedbygning, inden den nye kunne opføres. Det sidste synes at være det mest sandsynlige af de to, men man

kan også forklare forekomsten som en ruinhob og altså reminiscenser af Bavnegård på sin oprindelige plads. Almindeligvis har man plyndret den gamle bygning for brugbart materiale til den nye og ladet resterne ligge på deres plads. Hvis det er Bavnegård, vi

har fundet, ligger den placeret på en banke omgivet af en grav eller sø med en plads til driftsbygningerne bag hovedhuset – altså et rigtigt middelalderanlæg, som vi kender fra mange øvrige voldsteder. Anlægget er ikke kendt af fredningsmyndighederne og

Udsnit af Brochmans ovale kort. Udsnittet viser den dansk-allierede venstrefløj. Trods sin detaljerighed har WB ikke tegnet det levende hegn på kortet, men Oberst Schmidts fremtrukne dragoner er tegnet som små sorte prikker langs groften. Begge slagordner er opregnet ved bogstavering og en tilhørende tekst i tekstfeltet under kortet. Bogstavet F markerer Eberstein, mens P markerer Oberst Schmidt og 30 hans fremskudte dragoner, der tog imod de dansk-allieredes angreb i første række. 28 er groften, der adskiller de to hære. 70 er den genfundne sti. En af de to gravhøje, der flankerer stien, udgør Ditlevs udsigtspost – hvilken ved vi ikke. Se i øvrigt artiklen om kortet i Nyborg før og nu 2010 s. 28-39 for yderligere.

derfor ikke registreret endnu og bør undersøges for eksisterende fundamenter, inden hypotesen kan bekræftes.

Ved gennemgangen af O1-kortene og sognekortene dukkede flere gravhøje i området op. De er i dag nedpløjede og ikke kendte i fortidsmindedatabasen. Kortgennemgangen forøgede faktisk antallet af fredede fortidsminder med omkring 30 % i området, hvoraf flere gravhøje har været så dominerende i landskabet, at det må betragtes som et reelt tab, at de er fjernet. Især en høj, der har tårnet sig op på toppen af Bavnehøj, har kunnet ses fra det meste af Østfyn, og en enorm gravhøj (større end Svenskerhøjen) ved Borgeskov anes stadig i terrænet!

Da den genfundne ruinhob blev placeret på kortet, faldt placeringen inden for tolerancen, kortet lægger op til, hvilket sandsynliggjorde både teorien om ruinhoben som Bavnegård, og at placeringen af den dansk-allierede venstrefløj var lokaliseret i netop dette område. Ved at sammenligne O1-kortene og de høje målebordskort fremkom endnu en grøft mellem Tuemaen og Bavnegård nær ved Amalie Lund. Denne grøft bliver i løbet af 1950'erne rørlagt i hele sit forløb, indtil den møder den nuværende Amalie Lund, hvor den er forblevet i sin oprindelige skikkelse som en gravet rende.¹⁸

På ældre luftfotos viser grøften sig som en lys streg over agerjorden. Far-

ven opstår ved, at fyldjorden over rørene er lerholdig og mager, således at den hurtigere end omgivelserne tørrer ud og derved fremkalder en afsvedet eller modnet farve af kornet, der vokser ovenpå. Ved heldige sammentræf sker denne modning hurtigere end omgivelsernes, så farveforskellen bliver markant. Samme år, som denne misvækst tegner grøftens forløb, udtørres også de stier, Brochman har tegnet, hvor undergrunden er plaget af traktose og viser sig som lyse streger over agerjorden.

Med denne opdagelse kunne undersøgelserne konkludere, at den rende/grøft eller grav, som kilderne skriver så meget om – og som de fleste korttegnere helt eller delvist har tegnet med – i virkeligheden var en allerede etableret drænggrøft, der har skullet afvande området omkring den gamle Bavnegårds regulerede voldgravssystem og vådområde. Følger vi forløbet fra Bavnegård og frem til Hjulby Sø, stemmer virkeligheden overens med Brochmans kort. Og det mest fantastiske af det hele: Grøften er stadig delvist bevaret i skoven. Endnu mere fantastisk er det, at det netop er om dette bevarede stræk, vi har de fleste udsagn, hvor grøften selv er en »hovedaktør« sammen med flere af de helt store feltherrer. Vent bare! Når I har læst det følgende, vil I ikke kunne modstå fristelsen til at cykle ud i skoven og gå en tur i grøften, hvor Eberstein havnede under slaget!

Arkæologien og kilderne

Arkæologien har allerede delvist været ind over projektet for så vidt angår undersøgelserne af de anlægsspor og overpløjede høje, der i det foregående blev omtalt. Men her kommer den til at være hovedaktøren i gennemgangen af de skrevne kilder og undersøgelserne på slagmarken.

Med en ny arbejdstese om placeringen af den dansk-allierede venstrefløj var det relevant at gennemlæse kilde-materialet endnu engang og foretage sammenligninger mellem alle de kilder og faktorer, der nu var i spil. Der er et væld af både direkte og indirekte kilder til slaget. Ligesom med kort skal kilderne inddeles i primære og sekundære kilder. Det er vigtigt at kunne få en idé om, hvor beretteren har sine data fra. Typisk for kilderne fra slaget er, at de omhandler helheden, altså hele slaget i de fleste af faserne. Da udstrækningen af slagmarken er omkring 1,5 km i bredden og godt 4 km i dybden, og da de formationer, man optræder i, er delvist fastlåst under det meste af begivenheden, kan man naturligvis ikke afgive førstehåndsberetninger fra alle fronter.

De, der primært afgiver beretninger, er feltherrerne eller andre fremtrædende officerer. Deres færden på slagmarken gengives dels i deres egne og dels i andres beretninger. Ved at kortlægge deres færden, lader det sig gøre at sandsynliggøre, hvilke dele af

deres beretninger, der er førstehåndsindtryk, og derfor også implicit hvilke dele der er efterrationaliseringer eller bygger på overleveringer. Mængden af data er naturligvis størst ved det selvoplevede, mens det øvrige ofte forbigås med få ord. Desuden er flere af kilderne delvist farvet af loyalitetsbånd, alliancer eller iver efter at holde på den rette hest / mele sin egen kage, om man vil! Kilderne kan blive tendentiøse i den retning, at der er en klar pro Schack bevægelse og derved indirekte pro kongen og den forestående enevælde, der måske ikke offentligt var formuleret endnu, men sikkert godt kunne anes?

I vores sammenhæng bliver det dårlige forhold, kongen har til Eberstein, og den ubegrænsede gunst vor anden feltmarskal, Hans Schack, nyder, tydelig. Det afspejles også indirekte i de øvrige beretninger ved at forfatteren vælger side – for Schack og mod Eberstein. Kun militærmanden og historikeren Sir Robert Manley fremhæver Eberstein. Manley måtte drage i landflygtighed fra England og opholdt sig i 12 år i Holland, hvor han gjorde karriere i den hollandske hær. Han udgav i 1670 et værk om krigen mellem Sverige og Danmark og har i dette værk meget detaljerede beretninger om slaget. Han opholdt sig i Danmark under det meste af krigen som medlem af den hollandske gruppe af mæglere. Hans viden om slaget stammer bl.a. fra ingen ringere end svenskerkongen

selv. Manley mødte ham på Kronborg, hvor *His Majesty thereupon was pleased to tell me the whole manner of the Battle, and what Regiments, and what particular persons did well.*

Ved at gennemføre en fuldstændig analyse af alle kilderne, hvor man fjerner retorikken og reducerer indholdet til en beretning om de hændelser, der fandt sted, kan det lade sig gøre at stykke begivenhederne sammen. Der er i materialet næsten ingen divergenser i handlingerne¹⁹, skønt æren tildeles forskellige alt efter, hvem man er, og hvad man vil. Det er derfor værdifuldt også at beskæftige sig med aktørernes skæbner efter slaget. Næde de det, de ville eller drømte om? Holdt de på den rette hest, og betalte det sig? For mig at se var Eberstein den største af de deltagende feltmarskaler, men i vejen for kongens – og derved Schacks – planer og alliancer. Hans skæbne blev derfor allerede beseglet i København under belejringen. Han blev dømt ude og fornedret, mens Schack fik ære og gods. Et godt eksempel på dette er Ditlev von Ahlefeldts beretning. Han rider med Eberstein på den nyfundne venstrefløj. Det er netop den episode, vi skal beskæftige os med i det følgende under arkæologien.

Eberstein indleder slaget klokken 11 om formiddagen, da han første gang møder de svenske tropper i fuld slagopstilling. Han har sendt 400 ryt-

tere i forvejen for at afpatruljere terrænet, og de møder den svenske slagopstilling og kommer i kamp først²⁰. Han står på den yderste venstrefløj, mens Schack står i reserven bagved og midt for. Men forholdene er vanskelige. Svenskerne har under ledelse af Philip von Sulzbak opstillet deres slagorden således, at de står opstillet bag en grav og et levende hegn. En ukendt deltagende officer beskriver hændelsen således: *Vor der Stellung befand sich ein Graben, ein Damm und Verhau mit schmalen Oeffnungen für die Reiterei.*²¹

Ditlev forsætter og uddyber: *Und obgleich nun den Feind uns an Mannschaft überlegen war und gar avanta-geusen Posten eingenommen hatte, indem sein rechter Flügel mit einem Morast gedeckt war, und vor der ganzen Bataille ein trockner Feldgraben vorherging, der unter Commando des Obristen Schmidt mit Dragonen bespickt war...*²²

Den ukendte officer forklarer svenskernes opstilling inden angrebet sættes ind: *...etwa 50 Schritt vor sein Bataille noch ein starke Hecke und Wassergraben und hinter selbigem seine Musketiere und Dragone gleichsam als eine starke Brustwehr logiert hatte.*²³

Foran dem er en del morads, altså sumpet terræn. Det giver ikke Eberstein de bedste muligheder for et angreb med sine ryttere. Men så ... *machten sie in die zwei Musketenschüsse von gemeldter Hecke halt und formirten Ihre Ord-*

nung...²⁴ Han tager altså opstilling i to musketskuds afstand fra denne linje (mellem 200-300 m), og herfra sætter han det andet angreb ind. Angrebet bliver udført med kavaleri, altså ryttere. Han rider mod graven, men her har Oberst Schmidt sine dragoner placeret for at hindre overgangen. Angrebet bliver derfor slået tilbage.

*Endeavoured with great courage to beat them from it (grøften!), but being as bravely received, they were forced back with great loss, alle the officers of Ebersteins own Regiment beeing either slain or wounded.*²⁵

Tre gange forsøger han at komme over grøften, hvilket han til sidst får succes med, men *Unsere Leute im Avancierien erstlich den trockne Graben passierten und immittelst die Salve von den Dragonen zu sich nehmen mussten...*²⁶

Selve overgangen over grøften forklarer Ditlev således: Deres ryttere bremses af grøften og må uden at kunne søge dækning eller skyde tilbage tage imod de svenske dragoners beskydning. Det udvikler sig til et reelt blodbad. Da han når det levende hegn, kan han ikke komme videre. Pladsmangel er et af de helt store problemer, de møder. For at kunne slå sig igennem behøver de mindst ni skvadroner for at matche svenskerne²⁷, men pladsen mellem graven og det levende hegn og de omgivende vådområder tillader kun tre skvadroner ad gangen, hvorved de kommer

i konstant undertal. Sidste gang, de kommer over grøften, gør svenskerne udfald i et voldsomt kontraangreb gennem det levende hegn. Det voldsomme modangreb presser Ebersteins og Ditlevs ryttere tilbage, hvorfor de to delvist bliver ladet alene mellem svenskerne. Da vi er tilbage i tiden før, man indførte uniformering, kunne man ikke umiddelbart kende ven fra fjende – så det lykkedes Eberstein og Ditlev at ride rundt blandt svenskerne nogen tid uden at blive opdaget. Her går vi direkte over til Ditlevs egen (her oversatte) beretning:²⁸

... den tredje gang vi bliver slået tilbage, altså den gang, hvor vores folk bliver forfulgt over graven, befinder Feltmarskalken og jeg os midt blandt fjenden så vi, af angst for at blive genkendt, rider et stykke sammen med dem, som om vi var en af deres folk, indtil vi ubemærket kunne trække mod venstre. Men da vi gav hestene sporerne, blev vi opdaget af nogle af deres folk, der forfulgte os...

... opdagede vi en grav foran os, som jeg, rejst i mine stigbøjler (let sæde, en stilling man bruger for at give hesten fri ryggang under spring) lykkeligt passerede, så kom Feltmarskalken med sin hest, der var en tung frisisk hingst, til at ligge i graven...

... da jeg ikke ville overlade ham i vore forfølgeres hænder, følte jeg mig obligeret (nødsaget/tvunget) til, sammen med 10-12 officerer, endnu en gang at opta-

ge svenskernes opmærksomhed, indtil Feltmarskalen atter var i sadlen og kom i sikkerhed...

Ditlev rider op på en gravhøj og ser, slaget er ved at være tabt. Han beder Eberstein om at hente hjælp hos Schack, der stadig står virkeløs foran sin del af hæren i reserven, men midt for. Indtil dette punkt lader det til, at Schack er blevet i reserven og endnu ikke er trukket op ved siden af Ebersteins tropper, som Manley beskriver det.

... Feltmarskalen svarede alene det, at han ikke vil berede Schack den ære, om så alt skulle gå over hovedet (af h... till!), hvorefter jeg, uden længere diskussion, red op til Schack og formanede og bad ham om, at den jalousi, der hersker mellem Eberstein og ham, ikke skulle gå ud over vores fromme Konge, men derimod opildnede ham til at gøre, hvad han fandt ræsonnabelt... Schack løfter sin sabel og sætter det afgørende angreb ind!

Lad os dvæle lidt ved Ditlevs ordvalg og tema. Han fremstår som en rigtig hærfører. Han beretter om vedholdenhed ved de tre voldsomme træfninger. Desuden har han det kølige overblik og styrer sin hest over grøften, mens Eberstein ynkeligt styrter i. Det er desuden hans fortjeneste, at Eberstein overhovedet overlever turen i grøften. Yderligere er det ham, der må mægle mellem Schack og Eberstein, da helvede bryder løs, og alt er ved at

gå skævt. Eberstein kan ikke undertrykke sin vrede, mens han (Ditlev) tænker klart og rationelt. Han træffer beslutning om at overhøre Ebersteins nej til støtte fra Schack og tager selv kontakt. Schack kan i denne beretning også lade de personlige frustrationer ligge og se det store perspektiv og underlægge sig en større sag som en rigtig feltmarskal. Sammenfattede når Ditlev at udstille Eberstein som ukvalificeret og i sine følelsers vold, mens han selv og Schack træder i karakter.

Eberstein har et lidt andet fokus, ligesom hans beretning er noget længere. Han omtaler hændelsen med ganske få ord: *... mens jeg på samme tid tillige med generalkommissær Ditlev von Ahlefeldt hele tiden var til stede ved tropperne på venstre fløj og var så optaget af fjenden, at da vore eskadroner blev angrebet, var vi ikke langt fra fjendens standarter og ryttere ... og vi måtte med ikke ringe fare frigøre os fra mængden.*²⁹

Eberstein tager altså også fat i episoden, men fremhæver andre vinkler. De var så optaget af fjenden, at de dårligt sansede det, der skete omkring dem. Det er også en hærfører værdigt! Han beskriver også, hvor tæt de er på fjenden, ved at fortælle, at de næsten kan nå fjendens standarter (faner). En heltmodig indsats og lidt af en bedrift. Hele episoden omkring styrtet i grøften omtaler han i forbifarten som *med ikke ringe fare frigøre os fra*

mængden – og deri kan han jo have en pointe.

Disse kildeuddrag viser dels, hvordan kilderne handlingsmæssigt supplerer hinanden, dels fortæller de os meget om, hvordan stemningen var under slaget og de enkeltes positioneringer eller mangel på samme. Ditlevs beretning er tendentiøs i den forstand, at han læner sig op ad Schack og tilskriver ham al ære. Vi ved ikke, hvornår Ditlevs beretning er affærdiget, men hans dagbøger blev udgivet i 1680'erne – altså længe efter slaget. De kan derfor retrospektivt også forstås som et vidnesbyrd om slægtens loyalitet over for kongen. I øvrigt komplementerer Schacks beretning Ditlevs på flere punkter, bl.a. omkring deres møde da Eberstein er i knibe. Schack omtaler Ditlev som »*so ein glaubwürdiger Mann*« – altså en man kan stole på – i et brev til sin svoger,³⁰ hvori han giver sin beretning om slaget. Efter slaget forsætter Ditlev sin fremtrædende post i krigskollegiet under Schacks ledelse.

Ebersteins beretning er lige så selv-scenesættende som Ditlevs. Men den rummer også en form for forsvar, hvor han opregner alle sine bedrifter lidt manisk. Det kan måske skyldes en jargon, men han er omhyggelig med sine ordvalg. Bemærk hvordan Eberstein inddrager Ditlev, så det skete under angrebet ikke alene bliver hans ansvar, men også Ditlevs. De er fælles

om at miste overblikket. I andre passager, hvor det går bedre eller godt, tør Eberstein godt tage æren alene. Det kan virke som om, han godt er klar over, at der foregår noget, og at tingene ikke udvikler sig til hans fordel. Det er tydeligt, at Eberstein bruger sin beretning bevidst som en forsvarstale eller alternativt har interesse i at meddele sig direkte til majestæten og komme andres udsagn i forkøbet. Alene ved at afgive sin egenhændige beretning direkte til majestæten tilsidesætter han majestæstens udnævnelse af Schack som den øverste hærchef.

Om tilsidesættelsen skyldes harme mod kongen eller er en del af opgøret mellem Eberstein og Schack fortaber sig. Men det er tydeligt, at kongen og Eberstein gentagne gange brydes, og det ydmygende nederlag oplever Eberstein, da han gang på gang beder majestæten om at blive sidestillet med Schack eller frigjort fra sin kontrakt, uden at bønnen bliver hørt. Ligesom Eberstein forgæves fortsatte med at kæmpe for sin ret til anerkendelse af sine bedrifter under slaget, følger hans efterkommere op med udgivelsen i 1891 af det samlede værk om hans *Kriegsberichte* i hele Europa.

Og selvom Ebersteins egen beretning bringer ham rundt langs hele fronten og hele vejen ind til byporten og tilbage igen ad flere omgange, nøjes vi her med det, der skete på denne venstre fløj i erkendelse af, at det vil blive

for omfattende at forsætte! Lad os nøjes med at fortælle, at beretningen rummer endnu et møde mellem ham og Schack, og at heltebedrifterne for hans vedkommende slet ikke er slut endnu.

Så langt for de skrevne kilder. Hvis vi bringer Brochmans kort frem igen og studerer det på ny, vil vi opdage mange ligheder mellem de skrevne udsagn og kortet. Vi vil se placeringen af Eberstein og hans ryttere over for den svenske højrefløj. Vi vil se grøften, der skiller hærene ad, og dragonerne, der er sat til at dække grøften, og bagved de svenske ryttere og musketerer. Selv den høj, som Ditlev nævner i sin beretning, er tegnet med. Hvis vi forsøger at omsætte Brochmans kort til de faktiske topografiske forhold under slaget, får vi samtidig forklaringen på, at det kunne lykkes de svenske styrker at holde den voldsomt store dansk-allierede hær nede.

Derfra hvor Ebersteins styrker satte deres angreb mod svenskernes højrefløj ind, kunne de ride ind ad en smal tange omgivet af sump og morads på begge sider. Tangen afgjorde derfor størrelsen af den angribende enhed. Rytterne angreb i karakolle, dvs. de red frem og afgav deres skud med pistolerne, hvorefter de red højre om og tilbage for at genlade. Sådan fremførte de deres ild i fem-syv gelededer. Der skulle altså foruden hestene også være plads til at manøvrere. Man

angreb selvsagt ikke gennem moser og morads, hvor man ikke kunne komme frem, derfor var det rigeligt, at de svenske styrker nøjedes med at besætte de passager, der var tilgængelige for angreb på den dansk-allierede venstrefløj. Når så passagen yderligere var gennemskåret af en grøft, hvor hestene ikke uden videre kunne passere, uden at rytterne måtte ophøre med at afgive ild, eller der var risiko for at styrte i, bremsede denne forhindring det flow, som angrebet baserede sig på, hvorved enheden blev meget sårbar. Da den endelig kom over grøften, var pladsen endvidere så trang, at den kun kunne rumme ca. 300 ryttere, hvorfor de kom i klart undertal. Ditlev beretter således: ... *aber durch eine sich daselbst befindende Lücke (løkke – lille plads eller åbning) nicht mehr als drei von unseren Esquadronen zugleich auf den Feind treffen konnten, welchen wir mit neun Esquadronen uns erwartend fanden ...*³¹

Så det faktum, at de kun kunne føre tre enheder frem mod de ni ventende svenske ditto gav altså udslaget. Det levende hegn tillod ikke rytterne at forsætte deres angreb, hvorfor de måtte tage imod fjendens beskydning uden at kunne gøre egentlig modstand. I tillæg til alt dette var rytterne udstyret med pistoler, hvis effektive rækkevidde blot var omkring 10-15 meter, hvorfor rytterne under hele angrebet ikke havde mulighed for at besvare ilden før de sidste meter inden

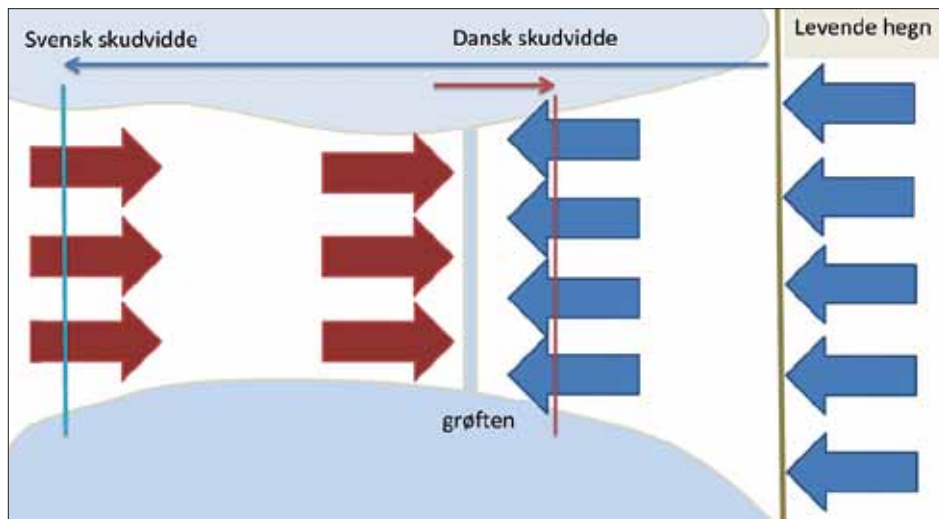
hegnet. Ikke noget under at Eberstein under denne manøvre mistede hele sin rytterenhed på godt 400 mand, hvilket var stort set alle de dansk-allierede, der omkom under hele slaget.

For at gøre situationen begribelig, kan man forestille sig en fodboldbane. I den ene ende står du – med ét skud i bøssen. I den modsatte ende står tre mand med hver en bøsse og i alt tre skud. Hvert af deres skud kan ramme dig, fra du starter løbeturen, men du skal næsten helt hen til straffesparksfeltet, før du kan skyde igen med dit ene skud! Kunsten er nu at spæne alt, hvad remme og tøj kan holde til vel vidende, at du kun kan skyde den ene af de tre, hvorfor de øvrige to – hvis du rammer – kan skyde dig på hele tilbageturen! De kan – i modsætning

til dig – nå at lade deres bøsser igen – i alt 6-9 skud mod dit ene! Nej vel? Ikke lige en udfordring, man har lyst til at tage på sig. Men det var altså den virkelighed, de dansk-allierede ryttere mødte på denne fløj en grå og regnfuld novemberdag. Vægrede de sig, blev de henrettet med et skud i ryggen fra ritmesteren – eller enheden blev decimeret ved hængning.

De arkæologiske spor efter denne batalje

Det er klart, at disse voldsomme begivenheder må afsætte spor i form af genstande, der bliver mistet i kampens hede, og den store mængde kugler, der må have hvislet om ørerne på staklerne, falder til sidst også til jorden og aflejrer sig.

Skematisk fremstilling. Den snævre passage og afgrænsede plads foran det levende hegn forhindrede de dansk-allierede i at kunne få overtaget. Den lodrette blå streg illustrerer den svenske skudvidde fra oberst Schmidts dragoner. Den lodrette røde streg viser det punkt, hvorfra de dansk-allierede ryttere kan bruge deres våben mod de fremskudte dragoner.

Men meget er hændt siden. Da slaget er slut, samler den sejrende hær det ind, der kan bruges. Man indsamler våben, og støvler, frakker m.v. stripes af ligene. Hestene fratages deres seletøj og sadler – så kun det, der ikke bliver fundet i første omgang, bliver altså tilbage. Mange mønter på slagmarken vidner om »turisme« i årene efter slaget. På flere af nøglelokaliteterne på slagmarken er fundet mønter slået ret efter slaget. Det giver anledning til spekulationer om, hvilke ærinder man kan have haft disse steder. Er det efterladte, der har villet besøge stedet, hvor deres kære faldt? Har der været en markering af massegrave på de steder, hvor de senere mønter forekommer hyppigst? Vi ved det ikke endnu.

Men måske er også et og andet dukket frem allerede dengang og i årene efter, hvor bonden stadig gik bag ploven og kiggede ned til skæret? En ting er sikkert! Kanonkugler kan man finde med det blotte øje – og dem finder vi ikke mange af mere! De er vist samlet ind og gemt og måske også glemt? Endelig er der de ivrige detektorfolk, der huserer omkring på markerne i stor stil. Jeg har kendskab til en blå 400 liters tønde, der blev solgt til en produkthandler i Nyborg, indeholdende mange hundrede blykugler fra slagmarken. Kuglerne bliver af de fleste detektorfolk anset som forurening, der tages med bort fra området, så de ikke skal findes igen en anden

En 2-skilling fra 1661. Der er generelt en del af disse 2-skillinger over flere centrale dele af slagmarken, hvoraf flere er præget efter slaget. En samlet nedlæggelse af omkring 350 mønter, hvoraf hovedparten er hollandske Deuts, daterer sig til tiden omkring slaget. Men også her er der et islet af syv mønter, heraf en hollandsk, der er præget senere end slaget.

gang. Disse effekter smides enten i markskellet – eller som her i en tønde hjemme i garagen. Spænder og knapper rangerer lidt højere, men de fleste havner alligevel i en spand, med mindre de er så pæne eller særlige, at de bliver lagt i en bøtte eller ligefrem til skue.

Kuglerne forlader ikke kun slagmarken med detektorfolkene. Mange har truffet deres mål og er derfor blevet begravet med de lig, de er indlejret i. Dem finder vi heller ikke. Så mængden af genstande på slagmarken er slet ikke så stor, som vi havde forventet. Så meget desto vigtigere er det,

at alt, der er tilbage, bliver ordentligt registreret og behandlet i en helhed, så historien om begivenhederne kan blive stykket sammen og fortalt.

»Arkæologi er destruktion« – sagde en arkæolog engang til mig. Det lyder voldsomt, men det er egentlig et faktisk udsagn. Det, vi fjerner fra en sammenhæng, vil aldrig kunne føres tilbage, men er tabt for altid. Alene af den grund er dokumentationen så vigtig! Derfor har vi en aftale med lodsejeren om ikke at lukke andre detektorfolk ind i området endnu! Lige meget hjælper det; der går til stadighed folk rundt derude uden tilladelse, og alene det faktum, at de optræder så amoralsk i forhold til lodsejerne, giver vel også et fingerpeg i retning af, hvad vi som museum kan forvente af dem?

Skydevåben og deres brug

Selvom spænder og andet kan være spændende og pæne at se på, ligger hovedvægten på de undseelige, hvidpatinerede eller grå blykugler, der er de mest sikre reminiscenser fra kampfhandlingerne. Spænder fra seletøj og knapper kan jo være tabt af bonden bag ploven, da han dukkede sig ned for at samle kanonkuglen op, der netop havde set solens lys for første gang i en evighed i sporet efter ploven. Og kuglerne hører altid sammen med et våben, der kan sende dem af sted mod deres mål. Derfor handler dette

afsnit om de våben, der blev brugt på slagmarken dengang! Som vi skal se, afspejler våbnene og deres sammensætning de enkelte enheder, hvorfor blykuglerne bliver det eneste vidnesbyrd, der kan identificere disse og dermed troppebevægelserne derude.

Vi ved ret nøjagtigt hvilke våben, der medførtes til slaget. Der er nøje optegnelser over, hvad den dansk-allierede hær medtog til slaget og desuden regnskaber over det erobrede fra svensk side efter slaget³². Lad os her gennemgå de almindeligste våben, der har indgået i hærenes basisbevæbning.

Skydevåben generelt er under kraftig udvikling mod slutningen af 1600-tallet. De har det til fælles, at de alle er forladere og derfor skal lades igennem løbet fra munden. De skyder derfor alle kun ét skud ad gangen, inden de skal genlades. De lades med en lille portion sortkrudt gennem løbet, hvorefter kuglen hældes ned gennem løbet og stemples fast mod krudtet med en ladestok. Der er eksempler på, at kuglen proppes i løbet med et stykke tøj/filt, der skal sikre den maksimale eksplosion og dermed den maksimale udgangshastighed. Dette skete ofte, fordi kuglen var en anelse mindre end løbet for at undgå, at tilsodning af løbet under brug klemte kuglerne fast under affyring med katastrofale følger for skytten. Når kuglen er på plads, skal der

hældes krudt op i en lille pande, der sidder udvendigt på løbet. Ved panden er et lille hul, der tillader krudtet og ilden at passere væggen i løbet, hvorved ladningen i løbet antændes.

Når vi når til selve antændelsesmekanismen begynder våbnene at variere. Der findes tre typer i denne periode. Den mest udbredte type på slagmarken ved Nyborg var luntelåsen. Her var monteret en lunte. Lunten skulle holdes, så der altid var glød, hvilket udgjorde lidt af en udfordring, da slaget blev gennemført i silende regn. Når man skulle affyre sit våben, udløste man lunten ved at betjene aftrækkeren som vanligt, men her var det altså en lunte, der svingede ned i panden, så våbnet gik af.

Hjullåsen var relativt ny i 1659 og derfor kostbar. Den var primært forbeholdt højere rangerende. Hjullåsen blev ofte brugt på de noget mindre pistoler. Her spændte man hjullåsen som en fjeder. Når våbnet skulle affyres, aktiveredes hjulet med aftrækkeren. Når hjulet spandt rundt mod svovlkisel i hanens kæber, sendte det en gnist i panden, og skuddet gik af.

Sidst skal flintelåsen nævnes. Den var på denne tid også forbeholdt officerer mv. Her er monteret et stykke flint på hanen, der udløses af aftrækkeren. Når hanen udløses, svinger den ned i et ildstål, hvorved der slås en gnist ned i panden, og våbnet affyres.

Af sortkrudtsvåben, der blev brugt på slagmarken, var musketter, karabiner og pistoler foruden 3 og 6 pundige kanoner. Der er på slagmarken fundet to 3 pundige kanonkugler under undersøgelserne, den ene skudt ind i siden på den enorme bronzealderhøj kaldet »Svenskerhøjen«.

Musketterne, eller *rørene* som man i datiden kaldte dem, var de tungeste og mest klodsede våben at håndtere. Med en vægt på mellem fem og syv kg krævede de en gaffelformet støtte kaldet forketstokken, der blev stukket i jorden foran skytten, så denne kunne placere løbet i en gaffel. Skudfrekvensen var lav, højest et skud/min. Den lave skudfrekvens forsøgte man at udligne ved, at musketererne optrådte i op til seks geledder. Musketterne havde en rækkevidde på mellem 90 og 140 m. De var mest effektive inden for 50 m, da de var uden snoede riffelgange. Våbnene var ikke præcisionsvåben. Effekten opstod, når en stor enhed kontinuerligt skød ind i massen af fjender på én gang. Blykuglerne er typisk i omegnen af 20 mm i diameter.³³ I 1659 havde man efterhånden udviklet en lettere type musket, der ikke krævede forketstok. Musketererne optrådte oftest sammen med pikenérer, der med deres lange piker forsvarede skytterne.

Karabinerne fungerede som musketterne. Blot var de mindre og derfor mere håndterbare. Karabinerne kald-

tes dengang *bandolér*, idet de blev ophængt i skyttens bandolérrem, mens han red. De blev primært brugt af dragonerne, der var til hest, men kæmpede til fods. De udgjorde mobile og slagkraftige troppeenheder, der hurtigt kunne dirigeres omkring på slagmarken. Karabinernes rækkevidde var mellem 90 og 140 m. De var mest effektive inden for 50 m. Kuglediameteren varierer mellem 12 og 18 mm. Ofte var de tidlige karabiner afkortede udgaver af musketter, men i 1659 var de som oftest af en grundlæggende lettere konstruktion.

Pistolerne hørte til rytterne. De angreb således, at de red frem mod fjenden og afgav deres ene skud. Efter ildafgivelsen drejede rytterne af og red bagerst i deres geled for at genlade deres våben. Ligesom de øvrige skytter optrådte rytterne i geledder. Formationen kaldes en karakolle. Når rytterne så, at deres angreb havde effekt, trak de blankt og foretog et samlet, frontalt angreb kaldet »al la Francaise«, der skulle fremkalde en chokeffekt. Pistolerne var effektive inden for 10-20 m. Kuglernes diameter var ofte mellem 6 og 12 mm.

Kuglerne

Kuglerne var sfæriske blykugler. Grundet deres form og mangel på snoet rifelgang var de mere upræcise i deres bane end de senere projektiler. Det var derfor netop deres antal, der var

afgørende. Når de sfæriske kugler ramte deres mål, penetrerede de det bløde væv og fortsatte deres bane, indtil de stoppedes eller nåede igennem. De har grundet deres form en tendens til at rikochettere voldsomt inde i kroppen, hvis de afbøjes af knogler. Man kan sige, at kroppen nærmest eksploderer. Denne effekt er da også brugt bevidst, da de omkringstående soldater ofte bliver ramt af knogle- og tandsplinter fra deres ramte kammerater, og effekten af den affyrede kugle øges derved betydeligt. Skudforsøg viser, at den sfæriske kugle kan penetrere tre-fire mand, inden den mister sin kraft. Kuglens urenheder vil ofte tilføre den ramte dødbringende infektioner, selvom kuglen passerer uden at ramme vitale organer.

Deformation af kuglerne

Hver enkelt lille blykugle er en »sladrehanke«, der ikke skal lokkes ret meget for at åbne op for en sammensat betretning. Enkeltvis kan de vise os deres egen historie – og sammen kan de fortælle os noget om det forløb, de er indgået i.

Det bløde materiale, de er støbt i, er sikkert foretrukket ud fra flere motivationer. Bly smelter let og lader sig villigt støbe. Det afkøler hurtigt. Det lader sig let viderebearbejde med simpelt værktøj. Netop materialets blødhed er afgørende, når fundene bearbejdes. Selv den mindste påvirkning

sætter sig spor.³⁴ Ladeprocessen, hvor musketten eller pistolen lades med en ladestok, sætter spor på overfladen i form af en lille fladbanket afsats på den hvælvede overflade. Afsatsen kan variere i størrelse, men er oftest markant. Denne lille detalje fortæller os, at kuglen har været i brug. I nogle tilfælde er det det eneste tegn, der er på materialet.

I tilfælde af helt upåvirkede kugler kan man omvendt fremsætte den hypotese, at de aldrig har været i brug. Når en blykugle er skudt af, sætter sprængningen ofte spor på kuglens bagside. De viser sig som baner, der udgår som en stjerne, lidt som man ser et månekrater på modsatte side af afsatsen fra ladestokken. I nogle tilfælde kan man se spor efter de få løb, der har haft en snoet riffelgang. Hvis en kugle misser sit mål og lander på jorden, i græsset eller i krat, vil det ofte være de eneste indikatorer på, at kuglen faktisk er affyret.

Når kuglen træffer et mål, vil målet præge kuglens form. I heldige tilfælde kan prægningen vise, hvad der er truffet. Kugler, der er helt deformerede – som en fugleklat – har ofte ramt et fast mål med en robust eller hård overflade.

Kugler, der er knapt så deformerede, har overvejende ramt flytbare mål som genstande, der har været holdt eller båret på slagmarken. De kan

bære præg af overflader som træ, hvor årringe ofte kan ses som streger. Træet kan stamme fra træer, pæle, våben, vogne eller andet. De kan have en delvist fladtrykt side, der kan være spor af en harnisk eller andet metal med stor overflade, der giver efter under slaget. I enkelte tilfælde kan kuglerne bære unikke mærker som f. eks. delvis deling efter at have ramt en skarp genstand – æggen af en sabel? Ofte vil det være vanskeligt at afgøre prægets karakter, men i enkelte tilfælde er det helt tydeligt.

En række kugler fremtræder rynkede og/eller aflange. Skudforsøg har vist, at denne variation ofte dækker over gennemskydning af bløddele hos mennesker eller dyr. Hvis kuglen passerer uhindret gennem en større organisme som f. eks. en hest, er modstanden så stor, at kuglens overflade bremses og holdes tilbage, hvorved den aflange cylinderform fremkommer. Den rynkede form opstår ved gennemskydninger af mindre bløddele, f. eks. mennesker. Ved en kombination af slagmærker og en rynket overflade ses resultatet af en kugle, der rikochetterer mod knoglestrukturen inde i en organisme.

Hvis kuglerne efterfølgende standses brat, vil den første prægning være gået tabt og erstattet af en ny.

Tyggekugler er et velkendt fænomen. Kuglerne er blevet tygget på, sikkert

i forbindelse med stor smerte. Tandaftryk vidner om, at man har tygget til. Det er en udpræget forestilling, at man ved et samlet fund af flere af disse tyggekugler kan påvise eksistensen af et feltlazaret. Vi har en tyggekugle, der kan være tegnet på en sårbehandling.

Flere kugler bærer spor efter videreforarbejdning efter støbningen. Der forekommer enkelte dele af ¼ kugler – de såkaldte »dum-dum-kugler«, hvor kuglen er delvist delt som en appelsin i både, der kun er holdt sammen ved »roden«. Når sådan en kugle træffer en soldat, vil den folde sig ud og splintres i lige så mange stykker, som den er forberedt til, og efterlade kroppen med et betydeligt udgangshul eller alternativt fyldt med blysplinter.

Langt hovedparten af pistolkuglerne med en lille diameter eller vægt har endnu en lille støbetap bevaret. Kun få musketkugler på slagmarken har denne tap. De har derimod bevaret mærker efter afbidning af støbetappen med en bidetang. Der er overleveringer om, at svenske enheder bevarede støbetappen som hæfte for en lille papirpakke fyldt med krudt. Papirpakken blev surret fast om støbetappen og hang således sammen med kuglen. Det betød en ladeproces mindre, da man kunne stoppe kugle og krudt i løbet i en bevægelse, for så at stampe materialet sammen. Om det samme er gældende for pistolkug-

lerne her, ved vi ikke – men det kan forekomme sandsynligt. Om der her er en national divergens ved vi heller ikke, men det er ikke sandsynligt for pistolkuglernes vedkommende, da de så at sige alle er forsynet med tappen. Om musketkugler med støbetap skal tilskrives svenske musketerer er foreløbigt usikkert deres begrænsede antal og spredning taget i betragtning.

Hvis man sætter disse faktorer ind og lader dem fremstå på et spredningskort, vil fortællingen om det skete kunne nuanceres. Det er det, jeg vil forsøge i det efterfølgende.

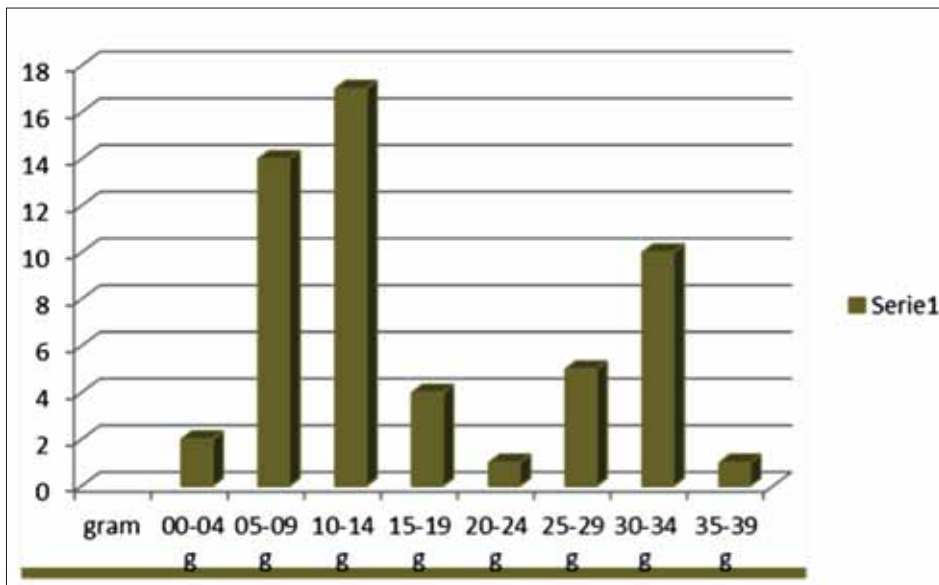
Disse sammenhænge er lettest at udrede i materialer fra kampe om et fast punkt – her fossaen. Her støtter fund og kilder hinanden bedst. Når fronten sætter sig i bevægelse den ene eller anden vej, udviskes konturerne af troppernes bevægelse gradvist og bliver sværere eller umulige at udrede.

Anvendelse af kugleanalyse på den dansk-allierede venstrefløj

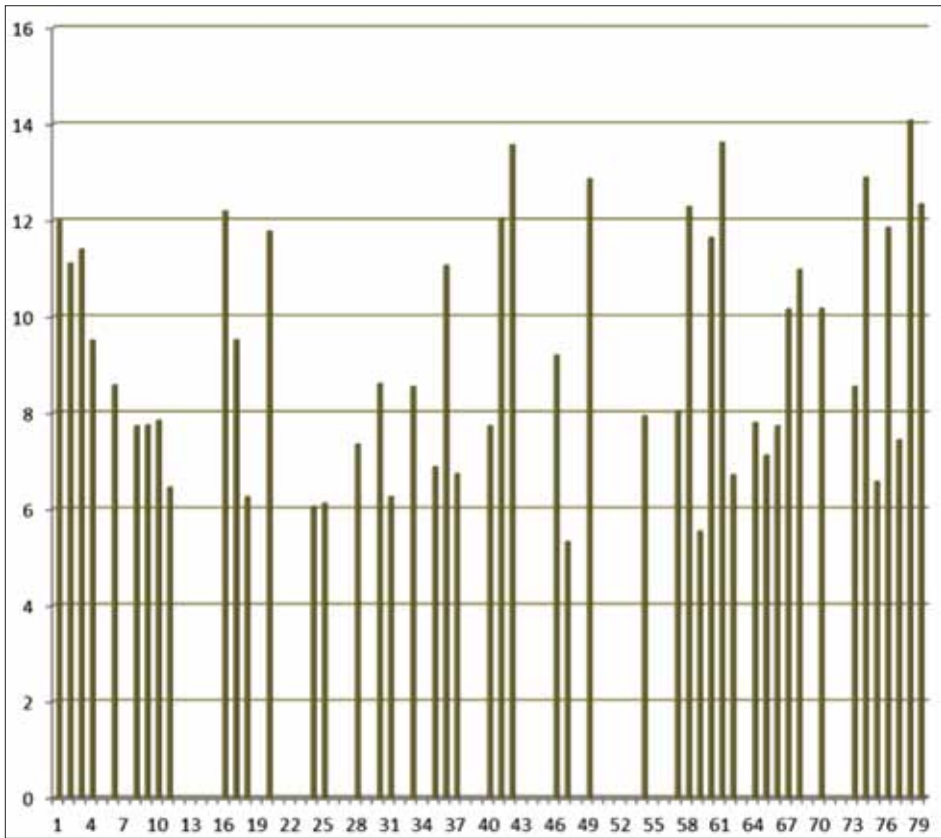
Analysen opererer med en kuglediameter, der er fundet ved enten opmåling med digital skydelære og/eller vejning. Når kuglerne ikke er runde, men måske så voldsomt deformerede, at de mest af alt ligner fugleklatter, kan deres oprindelige kaliber være umulig at afgøre med andet end vægten som ledetråd. Vægten på kuglerne kan variere meget, da der er stor for-

skel på den videre bearbejdning efter støbningen. Nogle kugler har hele støbetappen bevaret, mens andre har fået den bidt af med en tang. Denne forskel giver selvsagt et udsving i vægten, hvorfor vi har opgivet at anvende omregningstabeller for vægtforøgelse af blyet grundet patina, den såkaldte Chivillic-formel. Inddelingen i kaliber er dog stadig væsentlig, da den afspejler den bevæbning og dermed de enheder, der har været i kamp på stedet. Uden at gå dybere ind i problematikken kan der forekomme pistoler med stor kaliber og karabiner med lille kaliber, der i denne model kan være med til at skævvride billedet, men det har vi ingen mulighed for at dokumentere. Der er i undersøgelsen derfor dannet fire grupper

af blykugler inden for hvilke, de tre hovedvåben repræsenteres. Den sidste er det, der er kaldt »bastard-kugler« af Jacob Tue Christensen, OBM.³⁵ De adskiller sig ved deres noget større, men uens kaliber; jeg tolker dem som druehagl fra kardæsker.³⁶ Det kan ikke afvises, at de enkelte våbentyper også kan variere i kaliber, da der ikke findes en standardisering i hærene endnu. Analysen, der i skrivende stund er under bearbejdning, kan godtgøre tilstedeværelsen af alle de typer våben, der nævnes i kilderne omkring den episode, der her ligger til grund for undersøgelsen, ligesom den spredningskronologi, der forekommer, stemmer overens. Så metoden og inddelingen i de nævnte kalibrer vurderes foreløbig som brugbar.

Fordelingsdiagram i gram over blykugler fra den fundne dansk-allierede venstrefløj. De hyppigste forekomster er mindre kugler fra 5-14 gram – hovedsageligt pistolkugler. Den resterende del fra 15 – 39 gram repræsenterer derfor de sværere kalibrer som karabiner.

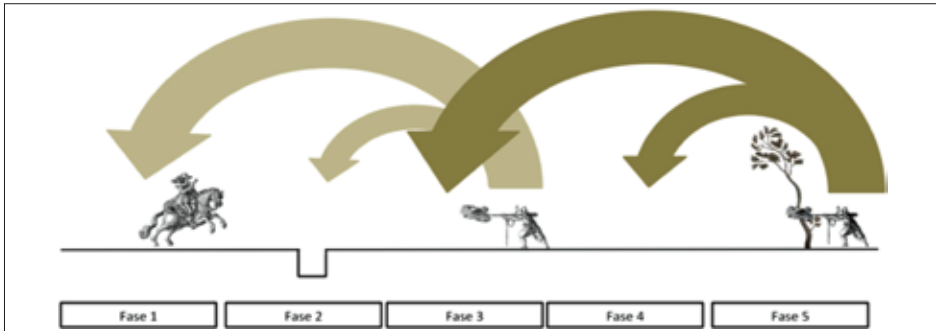
Fordelingsdiagram over samme fundmasse som illustration 4, men her udlagt efter anslået diameter. Diagrammet viser en fordeling mellem 5 og 8 mm, der udgør pistolkuglerne, mens de øvrige er karabiner. De fundne musketkugler, der er identificeret efter vægt, var så ødelagte, at der ikke kunne måles diameter. En del af fundmaterialet fra fase 1 er fra en tidligere opsamling, der pt. befinder sig på OBM's konservering og derfor ikke er medregnet her!

Undersøgelsernes resultater her skal ideelt afspejle den kronologi, begivenheden udfolder sig i. Det skal derfor være muligt at kunne aflæse spor efter de enkelte faser i den rette rækkefølge. Vi kender begivenheden fra flere samstemmende kilder.

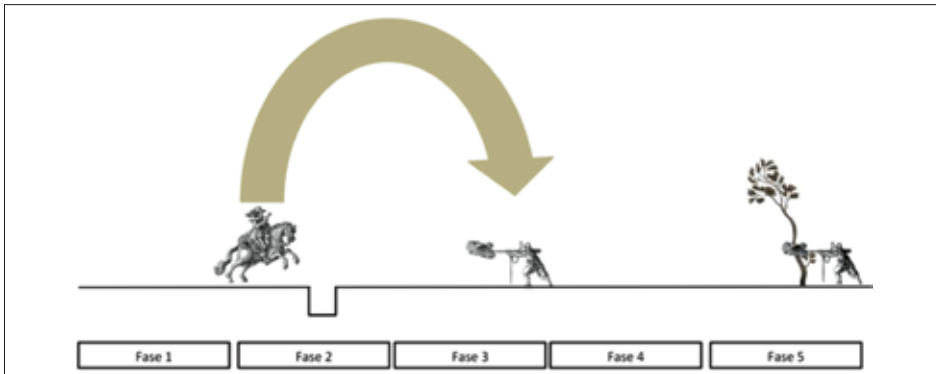
Nedenstående viser fundspredningen med fremhævelse af de genstande, der er medvirkende til at tolke den

kronologiske spredning i forhold til faserne.

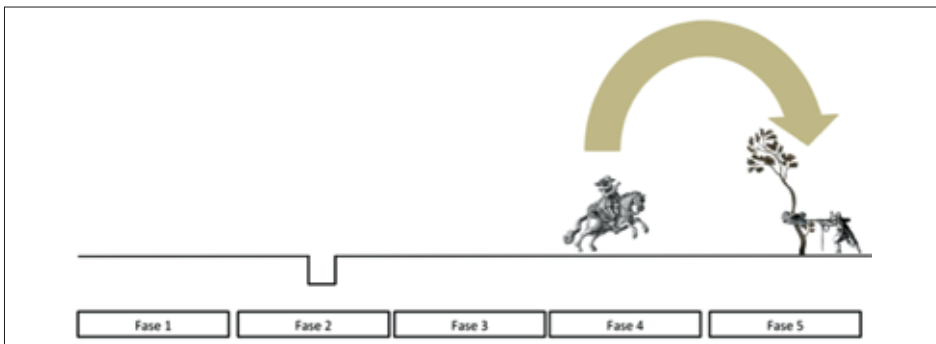
Fase 1 betegner de kugler, der er afskudt af de forreste svenske styrker. Det var oberst Schmidts dragoner, der skulle dække grøften. Dragonerne var normalt udstyret med karabiner, der var lettere at tumle med, når de red omkring mellem deres indsatser. Vi finder derfor primært karabinkugler

Figuren viser den svenske ild mod de angribende dansk-allierede ryttere over de to tempi, de fremkommer i. Skemaet viser de svenske dragoner, der er stillet frem som dække for grøften. De udgør første slagorden. Da de er nedkæmpet overtager de svenske dragoner, der er stillet op bag hegnet. Begge opstillinger anvender såvel musketter som karabiner, hvorfor det er vanskeligt at adskille deres kugler i fundmaterialet.

Figuren viser den indledende ildafgivning fra de dansk-allierede ryttere mod de svenske dragoner foran grøften. De dansk-allierede ryttere må først bekæmpe de opstillede dragoner ved grøften, inden de kan komme i lag med de svenske tropper, der har taget opstilling bag det levende hegn. Der må forventes en glidende overgang faserne imellem.

Figuren viser den afsluttende ildafgivning fra de dansk-allierede ryttere, da de når det levende hegn, de ikke kan forcere, men slutteligt bliver slået væk fra.

De anvendte kalibrer på slagmarkens yderste fløj ved Juelsberg. Det er især pistol- og karabinkuglerne, der påtræffes her.

og i mindre omfang musketkugler i dette område. Den grovere kaliber (musketkuglerne) kan muligvis også forklares ved, at man kunne opleve afkortede musketter blandt dragonerne – altså en karabin med musketkaliber. De dansk-allierede ryttere har oplevet turen frem mod grøften som en terrænstigning på henved fem meter. Her har svenskerne altså kunnet tage opstilling og skyde ind over og ned på de angribende ryttere, hvilket også har øget deres skudvidde. (Musketkuglerne i fase 1 stammer fra en tidligere opsamling og er desværre ikke tilgængelige i skrivende stund grundet konservering.)

I **Fase 2** fastholder de svenske dragoner deres forsvar af grøften. Grøften gør, at de dansk-allierede ryttere ikke umiddelbart kan forsætte deres ridt, hvorved der opstår en stilstand i

fremrykningen. De har muligvis forsøgt med en karakolle i denne fase foran grøften for at trætte eller nedkæmpe Schmidts dragoner. Fundene her afspejler dragonernes forsøg på at forhindre rytterne i at forcere grøften og udnytte den stilstand, der opstår.

Fase 3 er den sekvens, hvor rytterne har forceret grøften og nedkæmper dragonerne. Fundene her viser den svenske modstand fra såvel dragonerne bag grøften som fra dem, der står bag hegnet. Denne frekvens indeholder også de dansk-allieredes pistolkugler som svar samt knapper og spænder fra hestenes seletøj.

Fase 4 rummer den sekvens, hvor Schmidts dragoner er slået ud af deres stærke opstilling, og rytterne har forceret grøften og nu beskyder sven-

Trensespænde fra hovedtøj på en af Ebersteins regiments heste. Sammen med trensespændet lå både kugler og knapper.

skerne bag det levende hegn. De kan ikke selv forcere hegnet, hvorfor de må ride frem og forsøge at skyde ind gennem grenene for at nedkæmpe skytterne dér. Pistolernes meget korte effektive skudvidde betyder, rytterne må ride klos op af hegnet, men derved øges de svenske våbens effekt, hvorved der fremkommer flere gennemskydninger af heste. Vi finder derfor flere kugler, der er voldsomt defor-

meret af såvel gennemskydning som træfning. I dette område findes også kugler med præg af træ – måske det levende hegn? Her er også en mængde uniformsdele i form af knapper og øvrigt tabt udstyr.

Fase 5 er det levende hegn, der ikke kan forceres. Omkring hegnet findes pistolkugler, der viser de dansk-allierede rytteres forgæves angreb. »Bag«

Et lille udvalg af blykugler, der har passeret en større mængde blodt væv – måske en hestekrop? Disse kugler finder vi umiddelbart op ad det nævnte levende hegns oprindelige placering. Vi har flere udtrukne kugler – ofte i mindre grad – der generelt tolkes som gennemskudt en menneskekrop.

hegnet findes næsten ingen kugler, hvilket indikerer, at kun ganske få af de dansk-allierede ryttere nåede frem. Det er da også det sidste angreb, der koster langt de fleste ryttere livet. Det er også her, den tidligere omtalte episode udspiller sig, hvor Eberstein og Ditlev v. Ahlefeldt pludselig opdager, at de er alene med svenskerne i det kontraangreb, Sulzbak sætter ind, da dragonerne effektivt har slået rytterne væk.

Sulzbaks voldsomme kontraangreb med rytterne fra hegnet skal sikkert forstås som et kombineret angreb med ildafgivning og derefter blankvåben for at øge chokeffekten, hvis ildafgivelsen kun finder sted umiddelbart ved det levende hegn. Der er intet i ovenstående fundspredning, der skaber en »omvendt« kronologi, der kunne tale for et svensk kontraangreb med brug af pistoler –

så mangel på fund kan også vise en historie. Denne del har derfor ingen fase i ovenstående skema, skønt den er foregået samme sted.

Metode til registrering og stedfæstelse af begivenheder til videre bearbejdning

Hermed får vi fundene til at fortælle os historien om det, der skete dengang for godt 350 år siden. Ved systematisk at finde, indmåle og undersøge hver enkelt funden blykugle, får vi vigtige vidnesbyrd til fortællingen. Som det gerne skulle fremgå af ovenstående, er det slet ikke nok at vise på et kort, at her har man fundet en blykugle! Hvert enkelt fund bliver nummeregnet og målt ind med GPS. Hjemme kan vi så rense og studere fundet og efterfølgende lægge de enkelte data ind. Data handler om kuglernes kali-

En træffer på en hård overflade, der har slået kuglen helt flad. Sådanne kugler må vi nødvendigvis veje for at kunne identificere den oprindelige kaliber.

ber og beskaffenhed – om de er brugt, har mærker efter træffere, er med eller uden støbetap, vægt osv., da vi har erfaret, at det er vigtige informationer og kilder til det, der er sket, hvis man efterfølgende vil kunne sammenfatte og beskrive detaljerne. Helt konkret kan man oprette funddatabasen på en sådan måde, at man kan bede om at få vist en særlig kaliber kugle på kortet, der så vil vise, hvordan netop

denne type kugler er spredt i felten. På samme vis kan man få vist andre emner, kombinationer af forskellige emner osv., så man altid i detaljer kan studere sit materiale og få det klare overblik.

Terrænanalyse

Her bekræfter fundene de skrevne kilder og Brochmans kort forbilledligt.

En blykugle med træpræg fra området ved det levende hegn. Præget kan naturligvis stamme fra såvel våben, vogne, lavetter – eller det levende hegn?

Men først når fundene kan sættes sammen med topografien i området, bliver det tydeligt, hvorfor den svenske talmæssigt underlegne hær klarer sig så godt. Stenbock, der ankommer umiddelbart inden slaget, vælger kamppladsen ud fra nogle nøje analyser af terrænet.

Jeg har arbejdet med en amerikansk terrænanalysemodel, oprindeligt anvendt af det amerikanske forsvar. Analysen afslører vigtige terrænmomenter, der i sig selv giver en fordel under kamphandlinger. Modellen kaldes KOCO A, der er akronym for modellens delelementer – på amerikansk forstås (Key-area, Observation and field of fire, Cover and concealment, Obstacles, Avenues of approach corridors). Over hele slagmarken varierer terrænelementerne, men de er alle til stede, og den svenske udgangsstilling og den måde, de anvender styrkerne på, er taktisk set nærmest genial. På den svenske højrefløj har terrænniveauet, vådområderne og kombinationen af grøften og det levende hegn været afgørende for Stenbocks valg af opstilling. Her har et relativt lille antal soldater kunnet holde den talmæssigt overlegne fjende stangen uden de store anstrengelser. Terrænet har gjort det meste af arbejdet og forhindret den angribende styrke i at bruge dens overtal til andet end at vente i kø på at komme til. En kø, hvor de fleste sikkert ikke ville have noget imod at blive sprunget over.

Med udgangspunkt i en analyse ud fra KOCO A-modellens principper kan det lade sig gøre at følge Stenbocks overvejelser. Han har fundet et område, hvor terrænet har afgrænset kamppladsen. Mod Hjulby sø i den ene side, hvor søen forhindrer angriberne i at omgå opstillingen. Videre frem mod det nuværende Juelsberg, hvor vådområder og lavninger har tilbudt strækninger, der ikke var nødvendige at besætte med tropper og endelig frem til Amalie Lund, hvor store vandhuller og sumpe har udgjort den modsatte side, der har været vanskelig at omgå. Ved at anvende terrænet så suverænt som svenskerne gjorde, lykkes det for de kun 5500 mand at dække et stræk på 1,4 km og stadig have en reserve bagved!³⁷ Når den svenske højrefløj retirerer skyldes det ikke, at den var ved at miste overtaget, men at Sulzbak ser, at de lider nederlag ude på den modsatte fløj ved Hjulby Sø, og at forsat kamp ikke vil være nogen nytte til.

Perspektiver

Nu, hvor vi har fået stedfæstet den dansk-allierede venstrefløj, fundet reminiscenser af den grav, hærene har kæmpet over, fundet den gravhøj Ditlev v. Ahlefeldt red op på for at få overblik over hele slagmarken, stået i renden, hvor Eberstein engang lå ynkeligt med sin sorte frisiske hingst, fundet tomten af den ældgamle Bavnegård og fået forklaringen på, hvor-

for svenskerne kunne holde stand så længe – tja, så er det vel også ved at være opdagelser nok for et år? Men nej! Ved at have identificeret venstrefløjen er resten af slagmarken faldet på plads. Nu, hvor vi har yderpunkterne, kan vi lokalisere den centrale del af slagmarken og begivenhederne der, ligesom hele den svenske retræte kan begynde at tegne sig længere ind mod Nyborg med udgangspunkt i netop denne opdagelse. De foregående års undersøgelser kan nu endelig sættes ind i en kildesammenhæng og ikke længere blot betragtes som en samling kugler uden historie. Også her afslører der sig mange fantastiske beretninger og fortællinger. Men de bliver gemt til en anden gang.

På et mere fagligt plan er det håbet, at vi på museet kan realisere en egentlig faglig publikation samt søsætte en aktiv hjemmeside som et ressourcensite, der kan sætte fokus på denne disciplin i forhold til de øvrige kulturhistoriske institutioner i Danmark. Konfliktarkæologien begrænser sig ikke kun til »vores« slagmarks tid, men dækker hele historiens utallige spor efter væbnede konflikter i landskabet. Samtidig er det håbet at kunne afholde en række symposier over temaet på Nyborg Slot. For »slagmarksgruppen« venter to nye middelalderlige slagmarker ude i fremtiden på dens indsats: Valdemar Atterdags store slag ved Urup samt belejringen af voldstedet Ulfsborg nær Ørbæk.

Jeg håber med dette at have nået mit mål. At invitere læserne med ind i metoderne og opleve vekselvirkningen mellem kilderne og de informationer, vi kan få frem ad denne vej. Der ligger mange mellemregninger som baggrund for dette, og kilderne berøres kun sporadisk i denne gennemgang. Det skyldes ikke mangel på respekt for læserne, men et forsøg på at begrænse artiklens omfang. For fem måneder siden troede jeg ikke, vi kunne komme videre i undersøgelserne. Der var ikke mere at komme efter. Nu kan jeg slet ikke vente på, hvad de næste fem år vil bringe. Måske en ny artikel her i årsskriftet i 2019?

Tak

I dette projekt nyder vi godt af flere gunstige forhold. Dels den intakte slagmark, der gør det muligt at orientere sig i forhold til de skriftlige kilder. Dels de mange frivillige, der trofast har lagt mange timer og penge til grej til rådighed for netop dette projekt. De har time efter time ufortrødent ledt efter de små blykugler. Deres dedikation til militærhistorie og store viden om dette har tilført projektet en relevant og faglig vinkel, jeg ikke selv kunne bibringe. De frivilliges indsats har gjort det muligt at veksle mellem skrivebordet og felten på en sådan måde, at arbejdshypoteser har kunnet afprøves, og de nye erfaringer har kunnet implementeres løbende i en lang proces. De mange

blinde ender og misfortolkninger har ikke taget modet fra gruppen, men snarere opildnet til den vedholdenhed, der har vist sig nødvendig for at nå de mål, der blev sat. Det er et privilegium at arbejde i en gruppe, hvor opdagelserne bærer lønnen i sig selv.

Især vil jeg takke John Maalø Larsen for sin utrættelige medvirken både i felten og som sparringspartner, når hypoteserne skal drøftes, og

de snørklede og ulæselige tyske tekster oversættes. John Maalø Larsens omfattende arbejde med Brochmans kort tidligere resulterede i, at vi fik en ny uvurderlig kilde til slaget. Dette materiale har været en hjørnesten i dette års arbejde. Desuden en stor tak til Gese Friis Hansen, Øhavsmuseet, der har tysk som andet modersmål og derfor løbende har kunnet oversætte passager, der vanskeligt lod sig oversætte.

- ¹ Aage Fasmer Blomberg, *Fyns vilkår under svenskekrigene 1657-1660*, Odense 1973, s. 371-72.
- ² H. Miikkelsen, *Eberstein – fra Glückstad til Nyborg*, Haarby 1984. s. 75.
- ³ Forfatterens beregning baseret på Schacks og Ebersteins beretninger.
- ⁴ Feltmarskal Stenbocks opregning citeret efter Mankell, bragt i Louis von Eberstein, *Kriegsberichte des Königl. Danischen General-Feldmarschalls Ernst Albrecht v. Eberstein*, Berlin 1891 s. 156.
- ⁵ For en oversigt se artiklerne i *Slaget ved Nyborg. Historie, arkæologi og erindring*, red. Janus Møller Jensen, Nyborg 2009.
- ⁶ Carl H. von der Osten. Svensk ingeniør og kartograf. Blev efter nederlaget ved Nyborg ansat under Frederik 3.
- ⁷ Kobberstik udgivet i Samuel Pufendorf, *De rebus a Carolo Gustavo Sueciae rege gestis commentariorum libri septem*, Nürnberg 1696. Planche 98 og 103.
- ⁸ Andet navn for Samuel Pufendorf, *De rebus a Carolo...gestis*, 1696.
- ⁹ Bl.a. Bjørn Westerbeek Dahl, »Carl Heinrich von der Osten og Pufendorfværkets plancher af Slaget ved Nyborg 1659«, i *Militærhistorisk Tidsskrift*, 1994, s. 7-23.
- ¹⁰ Peter Korsgaard, *Kort som kilder*, Dansk Historisk Fællesråd 2006.
- ¹¹ Dahl 1994.
- ¹² Det Kgl. Biblioteks Kortsamling, København.
- ¹³ Brev til Krigskollegiets Præsident, Schack, 19. marts 1663, Rigsarkivet.
- ¹⁴ John Maalø Larsen, »Hvor stod slaget? Et nyt gammelt kort fra Slaget ved Nyborg 1659«, i *Nyborg før & nu 2010*, 2011, s. 28-39.
- ¹⁵ Egen komparativ analyse.
- ¹⁶ Reliefkort er et digitalt bearbejdet luftfoto, hvor lys og skygge er forstærket, så terrænet fremtræder i relief.
- ¹⁷ Tradition overleveret til mig af Kammerherre Gregers Juel til Juelsberg.
- ¹⁸ Nyborg Kommune, Teknisk Forvaltning.
- ¹⁹ Egne komparative analyser af kilderne: Schack, Eberstein, Manley, Quast, D. v. Ahlefeldt, Pufendorf og De Goes.
- ²⁰ Anders Mathiesen Hjørring, *Lejers Dagsværk*, 1663, Det kongelige Biblioteks Håndskriftsamling, GkS 2683-4, fol. 238a-242a.

- ²¹ Louis von Eberstein, *Kriegsberichte des Königl. Danischen General-Feldmarschalls Ernst Albrecht v. Eberstein*, Berlin 1891, s. 156.
- ²² Louis Bobé, *Geheimrat Detlev v. Ahlefeldts Memoiren aus den Jahren 1617-1659*, København 1896, s. 149.
- ²³ Eberstein 1891 s. 232.
- ²⁴ Eberstein 1891 s. 232.
- ²⁵ Robert Manley, *The history of the late Warres in Denmark*, London 1670, s. 112.
- ²⁶ Bobé 1896, s. 148.
- ²⁷ Bobé 1896, s.148.
- ²⁸ Bobé 1896, s.149.
- ²⁹ Eberstein 1891.
- ³⁰ *Danske Magasin*, 5. række, 5 (1904), s. 289.
- ³¹ Bobé 1896, s. 149.
- ³² Mikkelsen 1984.
- ³³ Kenneth Warren Chase, *Firearms: a global history to 1700*, Cambridge 2011, s. 256-274. For hele afsnittet om våben.
- ³⁴ Bo Knarrström, *Slagfältet*, Effron og Dotter 2006; Tony Pollard, »The Rust of Time: Metal detecting and battlefield archaeology«, i *Metal Detecting and Archaeology*, red. Peter G. Stone and Suzie Thomas, Boydell and Brewer 2009, s. 181-202 samt egne forsøg med de Fynske Sortkrudtsskytter i forbindelse med DR udsendelsen Kyst til Kyst. Generelt til hele afsnittet.
- ³⁵ Museumsinspektør ved Odense Bys Museer.
- ³⁶ Kardæsk er en samling kugler eller andet, der spredes, når de skydes af fra en kanon. Druerhagl refererer til en klase vindruer (bly- eller jernkugler), der er samlet om en stilk, her et jernrør. De holdes på plads af et net, der forsvinder, når kanonen skydes af, så de spredes.
- ³⁷ Ifølge Brochmans kort.